

Ассирійсько-вавилонське поневолення та полон євреїв у світлі Біблії та археології

Михайло Кучинко

У цій статті розглянуто деякі аспекти ассирійсько-вавилонського поневолення та полон євреїв, систематизовано та проаналізовано свідчення Святого Писання Старого Завіту, історичні пам'ятки, археологічні знахідки та праці виданих істориків.

Ключові слова: археологія, ассирійсько-вавилонський полон.

Серед численних трагічних подій в історії євреїв чи не найстрашнішим були ассирійський та вавилонський полони, бо вони призвели до всесвітнього розсіяння народу. Уже у VIII ст. до Р. Х. Ізраїль став об'єктом загарбницької політики Ассирії. У 745 р. до Р. Х. ассирійський престол посів войовничий цар Тиглатпаласар III, який у Біблії згадується під іменем Феглафелласар (4 Цар. 16: 7). Уже в перші роки свого правління він розпочав широкомасштабну воєнну кампанію з метою завоювання сирійсько-палестинських прибережних земель. Виявлений археологами ассирійський літопис, під 740 роком до Р. Х., повідомляє: «Що ж до Менахема [царя Ізраїлю], то його охопив жах... він утік і дав мені срібла, барвистого вовняного вбрання, льняного одягу... як його данину». У 734 р. до Р. Х. Тиглатпаласар дійшов до Середземноморського узбережжя, зруйнував Дамаск, а потім упродовж 734-733 рр. завоював Галилею та Зайордання. Землі, захоплені в Ізраїля, були об'єднані з Ассирією, а він сам перетворився в маленьку країну в горах, на захід від р. Йордан. Археологічні дослідження свідчать, що саме в цей час давнє місто Мегиддо було зруйноване Тиглатпаласаром, а згодом, уже відбудоване, стало адміністративним центром ассирійської провінції Галилея. У східній частині міського пагорба було споруджено величезний палац, частина якого опинилася над фортечним муром часів Соломона. Тут мала знаходи-

тися резиденція нового асирійського намісника і казарми для його воїнів. Інше важливе місто Галилеї – Асор (Хацор), також було зруйноване в той час. Це підтвердили й розкопки ізраїльських археологів. Час загибелі міста вдалося визначити завдяки напису на ручці глечика імені царя Факея, який правив у той час в Ізраїлі.

Дані археології говорять, що асирійці були просто одержимі жорстокістю. Так, на одному з барельєфів, знайденому в столиці Ассирії Ніневії, зображено воїнів, які приносять для підрахунку вбитих ворогів відрубані кисті рук переможених. На ще одному барельєфі, знайденому археологами в іншій столиці Ассирії – Дур-Шаррукіні (біля сучасного Хорсабада в Північному Іраку), видно як цар Саргон II виколоє очі полонених списом. Знайдений і барельєф з насадженими людьми на загострені коли-палі. Один з асирійських царів хвалився тим, як він спалив живцем три тисячі полонених. Інший повідомив, що спорудив піраміди з людських тіл з відрубаними головами та кінцівками. А цар Саргон II вихвалявся тим, що з непокірних він здирав шкіру і обвішував нею стіни свого храму.

Паралізоване такими діями асирійського царя Тиглатпалассара (Феглаффелласара), до того ж розірване релігійними й соціальними чварами, Ізраїльське царство було нездатне чинити опір загарбнику. Як передрікав пророк Амос (*Ам. 6: 7*) уся еліта, багаті, купці, а з ними й ремісники, солдати, і взагалі більшість з тих, що залишилися живими, були переселені на землі, підпорядковані Ассирії. Ізраїль, за винятком узгір'я, де була Самарія, остаточно перетворився на асирійську провінцію. Про це свідчать і дані археології. Так, на одному з барельєфів палацу Тиглатпалассара III в Ніневії видно, як асирійці виселяють людей з завойованого міста. Нещасні чоловіки, жінки і діти пов'язані мотузками, а їх женуть палками.

Самарія була могутньою фортецею, і асирійці, знаючи про це, не наважувалися брати її штурмом. Факей засів у столиці, але протримався на царстві недовго. У 733 р. до Р. Х. він був убитий змовниками, а престол посів Осія (*4 Цар. 15: 30*), який визнав себе васалом Ассирії. У 727 р. до Р. Х. Тиглатпалассар (Феглаффелласар) помер. Наступником його став Салманассар V (727-722 рр. до Р. Х.), який у 724 р. до Р. Х. розпочав облогу Самарії, але в 722 р. до Р. Х. несподівано помер. Лише його наступник Саргон II захопив і зруйнував цей останній форпост незалежного Ізраїлю. «Я обложив і здобув Самарію, виві-

вши з краю 27290 місцевих жителів», – записав Саргон у своїх анналах, знайдених в ассирійському місті Дур-Шаррукіні, поблизу нинішнього Хорсабада (Ірак). Про це ж говорить і Біблія: «*І переселений Ізраїль із землі своєї в Ассирію, де він і до цього дня*» (4 Цар. 17: 23). Археологічні розкопки цілковито підтверджують цю катастрофу. Царський квартал у Самарії був вщент зруйнований. Мури фортеці Хацор було розвалено. Від міста Сихема зосталося лише попелище.

Так сталася перша масова трагедія в єврейській історії. Розсіяння народу північного Ізраїля було безповоротним. Вирушаючи у свою останню, вимушену подорож до Месопотамії, десять єврейських племен щезли з сторінок історії. Вони жили в подальшій єврейській традиції, але в реальності просто асимілювалися з довколишнім арамейським населенням, утративши свою мову й релігію. А на їхньому місці з'явилися різноплемінні переселенці з глибини Ассирійської держави. Як повідомляє Біблія: «*І переселив цар Ассирійський людей з Вавилону, і з Кути, і з Авви, і з Емафа, і із Сепарваїма, і оселив їх у містах Самарійських замість синів Ізраїлевих. І вони оволоділи Самарією, і стали жити в містах її*» (4 Цар. 17: 24). Археологічні матеріали з розкопок у місті Самарія підтверджують біблійне повідомлення про повторне заселення міста. Значна частина знайденої там кераміки є абсолютно чужорідною для матеріальної культури Палестини. Зрозуміло, що вона потрапила сюди разом з переселенцями з інших регіонів Близького Сходу. Ізраїльські селяни й ремісники, які залишилися на батьківщині, поступово пережилися з пришельцями. Нові ж поселенці згодом теж стали поклонятися Ягве. Ассирійський цар сам дав наказ послати туди ізраїльського жерця, щоб той мешкав у Бет-Елі (Вефілі) і навчав їх Мойсеевої віри (4 Цар. 17: 27). Цей конгломерат народностей пізніше нарекли самарянами.

Що ж стосується ізраїльтян в Месопотамії в часи ассирійського панування, то його аж ніяк не можна вважати рабством, подібним до єгипетського, хоча частина полонених і використовувалася на громадських роботах. З часів Тиглатпалассара III, як свідчать ассирійські документи, виявлені археологами, полонених ізраїльтян поселяли на «царських землях», тобто вони жили як звичайні землероби і скотарі.

Не гіршою була доля військовополонених. Згідно з одним ассирійським написом з Хорсабада, Саргон II включив п'ятдесят полонених ізраїльських воїнів до складу привілейованого ассирійського вій-

ська – колісничних. Інший цар – Синаххериб включив у склад свого війська 30 000 лучників, захоплених у полон в результаті походів. Ці воїни мали ті ж права, що й асирійські. Ще кращою була доля знатних людей. За асирійськими традиціями їх часто виховували при царському дворі, створюючи таким чином лояльних до влади іноземних вельмож. Показовою в цьому плані є доля знатного єврея Ахмахара (Ахикара) з коліна Неффалімового, який спочатку був при дворі Синаххериба, а потім – царедворцем при його наступникові Асаргаддоні (Тов. 1: 21). Одна з клинописних табличок, знайдена при розкопках 1960 року, говорить про «вченого Аба-Енлиль-дари, якого арамеї називають Ахикаром». Про подальшу долю Ахикара, який дійсно був асирійським цареводцем, відомо, що мешкав він у Ніппурі та, як і більшість полонених із десяти колін ізраїльських, злився з язичницьким морем. Про це свідчать клинописні документи його нащадків, які мали вже язичницькі імена і поклонялись язичницьким богам.

Через 200 років краху зазнала також Юдея. У зв'язку з ослабленням Юдейського царства вона потрапляє в коло інтересів найсильнішої держави того часу на Близькому Сході – Нововавилонського царства, яке змушувало євреїв платити данину. А коли вони відмовилися робити це, то цар Вавилону Навуходоносор у 597 р. підійшов до Єрусалима і обложив місто. Забравши всі скарби, він виселив 10 тисяч осіб. У Священному Писанні про це сказано так:

«І виселив весь Єрусалим, і всіх князів, і все хоробре військо – десять тисяч було переселених – і всіх тесль і ковалів; нікого не залишилося, крім бідного народу землі. І переселив він Іехонію у Вавилон; і матір царя, і дружин царя, і євнухів його, і сильних землі відвів на поселення з Єрусалима у Вавилон» (4 Цар. 24:14-15).

Те, що Єрусалим був захоплений у 597 році до Р. Х. свідчить «Вавилонська Хроніка», датована 605-594 рр. до Р. Х., яка нині зберігається в Британському музеї. У ній повідомляється таке:

«У сьомому році місяця кіслева [Навуходоносор], зібрав свої війська і, пішовши в країну Хатті, обложив місто Юдеї, і другого місяця адара взяв місто й полонив царя. Там він призначив свого власного правителя, одержав щедру данину й відіслав [їх] до Вавилона».

З «Вавилонської Хроніки» довідуємося суперточну дату події – 16 березня 597 року до Р. Х.

Наступна вавилонська навала на Юдею сталася в 589-587 рр. до Р. Х., коли там правив Седекія. Цього разу Навуходоносор повністю спустошив країну. Археологічні дослідження засвідчують руїни юдейських фортець Давір і Лахіш, які захищали гірську країну. Цікавими є так звані «листи із Лахіша» – черепки, знайдені біля караульного поста, які датуються 589 роком до Р. Х. і є воєнним донесенням охорони лахішському штабісту. Щодо Єрусалима, то він був узятий і сплюндрований 587 року. Дітей Седекії вавілоняни зарізали на його очах, а самого осліпили. Усі люди, крім найбільш необхідних землеробів, були виведені за межі Юдейського царства. В Святому Письмі про це сказано: *«І виселені були Юдеї із землі своєї»* (4 Цар. 25: 21). Однак виселені були не всі. Веніаминіти, які начебто здалися вавілонянам в 588 р. до Р. Х., залишилися, а їхні міста Гавон, Міцпа й Бет-Ел не були зачеплені. І все ж сталося велике розсіяння народу. Чимало людей повтікало на північ, у Самарію, дехто – в Едом чи Моав, частина подалася до Єгипту, забравши з собою і палкого пророка Єремію.

Про Вавилон тих часів можна судити з опису, який подає видатний грецький історик V ст. до Р. Х. Геродот у своїй «Історії». За характеристикою Геродота, Вавилон був великим містом, оточеним високими подвійними мурами. Зовнішній мур був заввишки 8 м і завширшки 3,7 м, а внутрішній, що був на відстані 12 м від зовнішнього, мав висоту 14, а ширину 6,5 м. Місто мало 100 воріт, які охоронялися воїнами. Крім того, на відстані 20 м одна від одної знаходилося 250 оборонних веж. Перед зовнішнім муром знаходився глибокий рів, заповнений водою. В одному кінці міста знаходився царський палац, а в іншому – головний вавилонський храм – Есагіл, у комплекс якого входив восьмиярусний зиккурат, заввишки 91 метр, названий у Біблії Вавилонською баштою. На вершині башти, куди вели зовнішні сходи, знаходилося святилище верховного бога Вавилонії Мардука. А загалом у місті було понад 50 храмів різних богів. Від основного входу в напрямку зиккурата вела асфальтована дорога завширшки 35 метрів, досліджена археологами. Вона закінчувалася біля брами богині Іштар. Брама була заввишки 12 метрів і оздоблена кольоровими кахлями із зображенням різних звірів.

У лабіринті вузьких вуличок вирувало гомінливе життя. Через натовп перехожих торували собі шлях каравани верблюдів, вози, навантажені крамом, і процесії побожних паломників. Гендлярі репетували, вихваляючи свій крам. У завулках розлягався стукіт молотків міських ремісників. У натовпі чути було різні мови.

Опис «батька історії» Геродота суттєво доповнюють археологічні дослідження, які проводяться там давно. У 1884 р. американський археолог Х. Рассам відкрив у Вавилонії знамениті «висячі сади Семіраміди», які вважалися одним із семи чудес світу. Найбільша заслуга в дослідженні Вавилону належить німецькому археологу Р. Кольдевею. Це він розкопав рештки зиккурата – Вавилонську вежу, «висячі сади» і ворота Іштар. Розкопками виявлено сотні клинописних табличок різного змісту.

Юдейських вигнанців, перекинутих з провінційного Єрусалима, який був менший від Вавилону в тридцять разів, Вавилон приголомшив. Деякі прибульці скоро асимілювалися, інші примирилися з новим життям і намагалися найвигідніше влаштуватися в ньому, але багато людей вірило в повернення додому.

Як уже зауважувалося вище, перебування полонених євреїв у Дворіччі не можна вважати рабством у звичному розумінні цього слова. Юдейських вигнанців утримували спочатку в таборах і змушували працювати на будівництві різних об'єктів, на зрошувальних каналах, у царських володіннях, а після смерті Навуходоносора їм повернули й особисту свободу. Поблизу столиці юдеї будували для себе осаді і жили там із городництва та садівництва. Чимало вигнанців почали займатися торгівлею й наживати неабиякі статки. Деякі євреї стали навіть фінансовими магнатами й рабовласниками. Були й такі, що займали визначні посади в державній адміністрації та при царському дворі. Підтвердження цього дала археологія. Американський археолог Дж. Петерс під час розкопок міста Ніппур виявив частину архіву «Торгового дому Мурашу». Сто п'ятдесят документів на глиняних табличках, вкритих клинописом, засвідчують активну діяльність і міжнародні зв'язки цієї юдейської родини. Там є контракти на оренду землі, каналів, садів, угоди про купівлю та продаж, позику, розписки про одержання грошової застави за ув'язнених боржників тощо. Фірма брала за своє посередництво високу винагороду – двадцять відсотків. Серед підписів на тих документах чимало юдейських прізвищ,

а це свідчить, що багато виселенців жило заможнo. І ще один факт про становище полонених юдеїв у Вавилоні. У 1933 р. у ще одному архіві, у місті, археологами знайдено таблички з записами управителя палацу про видачу продовольства для різних поважних осіб, які були на утриманні царя. Серед них згадується і колишній юдейський цар Іехонія, п'ятеро його синів і ще вісім юдеїв – його наближені. Ці люди мали свої будинки чи окремі покої в палаці.

Юдеї берегли старі звичаї та релігійні свята. Не маючи храму, вони збиралися для спільної молитви в окремих домах. Мали вони своїх жерців і пророків. Більшість із полонених тужила за рідною землею і вірила, що їм пощастить повернутися на батьківщину. Після смерті Навуходоносора у Вавилоні правив Набонід (555-539 рр. до Р. Х.), який цікавився лише релігією та археологією, а згодом і зовсім відійшов від державних справ, вручивши кермо влади своєму синові Валтасару.

А тим часом на політичному обрії Близького Сходу з'явилася нова потуга – Персія, цар якої Кір 539 р. до Р. Х. взяв Вавилон. Йому відчинили браму жерці бога Мардука. Уярмлені халдеями народи вітали Кіра як визволителя. Зрозуміло, що юдеї бачили в ньому Месію, обранця Ягве. І їх надії збулися. Не минуло й року, як Кір дозволив євреям повернутися в Єрусалим. Так закінчився вавилонський полон.

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книга Священного Писання Старого й Нового Завіту. – К.: Вид. Київської Патріархії УПЦ КП, 2007. – 1416 с.
2. *Геллей Г.* Біблійний довідник. – Львів: «Барви», 1985. – 784 с.
3. *Геродот.* История в девяти книгах. – Л.: «Наука», 1972. – 172 с.
4. *Джонсон П.* Історія євреїв. – К.: «Альтернатива», 2000. – 704 с.
5. *Косідовський З.* Біблійні оповіді. – К.: «Політвидав України», 1978. – 397 с.
6. *Кучинко М.* Біблійно-церковна археологія. – Луцьк: «Надстир'я», 2014. – 268 с.
7. *Райт Д.* Библиейская археология. – Спб.: «Библиополис», 2003. – 230 с.